

SÂHİB-i BERÎD

(bk. BERÎD).

SÂHİB GİRAY

(ö. 958/1551)

**Kırım hanı
(1532-1551).**

Vefatı sırasında elli yaşlarında olduğu belirtilmesine göre 1500 yılı civarında doğmuştur. Osmanlı himayesi altındaki ilk Kırım hanı olan Mengli Giray'ın oğludur. Adı ilk defa, kardeşi Mehmed Giray'ın han oluşunun ardından 922'de (1516) Muhammed Emin'in ölümüyle boşalan Kazan hanlığı meselesi dolayısıyla kaynaklarda zikredilir. Mehmed Giray'ın desteğiyle Kazan hanı olan Abdüllatif Han'ın 924'te (1518) Moskova'da vefatı üzerine Rus Knezi III. Vasilii'nin çıkardığı yeni adaya karşı kardeşini aday göstermişti. Vasilii'nin desteklediği Kasım hanları sülâlesinden Şah Ali, Kazan hanı olunca Mehmed Giray Osmanlılar'ın uyarısına rağmen Ruslar üzerindeki baskısını arttırdı. Sonunda Şah Ali'ye karşı halkın tepkisinin çoğalmasını fırsat bilerek yanına 300 asker verdiği kardeşi Sâhib Giray'ı Kazan'a gönderdi. O da 1521 ilkbaharında Kazan'a gelip tahta oturdu. Sâhib Giray'ın Kazan hanlığı sırasında kardeşiyle birlikte Moskova'ya karşı sefer açtı. Kırım ve Kazan birlikleri Kolomna'da birleşerek Moskova'ya yürüdü (Şâban 927 / Temmuz 1521). III. Vasilii barış istedi, Sâhib Giray da birçok ganimet ve esirle Kazan'a döndü. Böylece Kazan üzerindeki Rus nüfuzu tamamen kırılmış oldu. Fakat iki yıl sonra Ruslar yeniden Kazan üzerinde ekonomik baskılarını arttırdı. Şehirde çoğalan Rus tüccarların malları yağmalandığı gibi bir kısmı tutuklanınca eski Kazan Hanı Şah Ali idaresindeki bir Rus ordusu Kazan Hanlığı topraklarına saldırdı, ancak daha ileri gidemedi. Bir süre sonra Kırım Hanı Mehmed Giray'ın Nogaylar tarafından öldürülmesi (Zilhicce 929 / Ekim 1523) Sâhib Giray'ın durumunun sarsılmasına yol açtı. Kırım tahtına geçen diğer kardeşi Saâdet Giray, Ruslar'la dostluk siyaseti izlediğinden onlara karşı zor durumda kalan Sâhib Giray, Osmanlı Padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'a başvurdu. Muhtemelen Osmanlılar'ın himayesini sağladı, fakat bu durum III. Vasilii'nin Kazan'a yönelik niyetlerini değiştirmede. Ruslar'a karşı yalnız kalıp herhangi bir destek alamayınca yerini yeğeni Mehmed Giray Han'ın oğlu

Safâ Giray'a bırakıp hac bahanesiyle 1524 yazına doğru İstanbul'a gitti.

Sâhib Giray İstanbul'da iyi karşılandı. Kendisine gelir tahsis edildi. Sekiz yıl kadar kaldığı İstanbul'da Osmanlı bürokratik yapısını, idaresini ve kültürel çevreleri yakından tanıma imkânı buldu. Muhtemelen Kanûnî'nin bazı seferlerine iştirak etti. Daha sonra hizmetine girip faaliyetlerini kaleme alacak olan Remmâl Hoca (Kaysûnîzâde Mehmed Nidâî) ilk defa Kanûnî'nin yanında bir gezinti sırasında padişahla sohbet ederken gördüğü Sâhib Giray'ı otuz yaşlarında güzel yüzlü, herkesin hayranlığını çeken biri olarak tasvir eder (*Târih-i Sâhib Giray Hân*, s. 20). Bu sırada Kırım'da iç karışıklıklar hüküm sürüyordu. Saâdet Giray ile ona başkaldıran I. İslâm Giray'ın mücadelesi sonucu Saâdet Giray hanlığı bırakıp İstanbul'a gelmiş ve hanlık İslâm Giray'ın eline geçmişti. Fakat onun hanlığı Osmanlılar tarafından tanınmadı. Saâdet Giray İstanbul'da hanlığı kardeşi Sâhib Giray'a devretti. 939 Rebîülevvelinde (Ekim 1532) Sâhib Giray, hanlığa getirilmesiyle ilgili padişah menşurunu alarak yanında masrafları Osmanlı hazinesinden karşılanan altmış topçu, 300 cebeci, 1000 kapıkulu, kırk müteferrika, otuz çavuş, altmış "şarhalı" denilen timarlı süvari olduğu halde Kırım'a hareket etti. Osmanlılar ayrıca İslâm Giray'a kalgaylık beratı gönderip muhtemel muhalefeti önlemek istemişti (TSMA, nr. E 1308/3). Kırım beyleri onu Özü suyu geçilirken karşılayıp itaat arzettiler. İslâm Giray da Orkapı mevkiinde bağlılık bildirdi. Ancak az sonra Moskova yanlısı bir siyaset izleyip etrafındaki beylerin tesiriyle isyan etti. Sâhib Giray, Kırım'da hanlık otoritesini bütün kesimlere kabul ettirmek amacıyla harekete geçti. Rakibi haline gelen İslâm Giray'a karşı Nogaylar'la iş birliği yaptı. Bu sıralarda İstanbul'a gönderilen bir mektupta Sâhib Giray'dan şikâyet edilerek han olduktan sonra iyi işler yapmadığı, kabile beyleri arasındaki statükoyu bozduğu, hanlığın âdet ve törelerinin hilâfına halktan, ayak takımından tüfekçi topladığı bildirilmiş ve eski geleneklere uyulur, akınlar düzenlenir ve esir elde edilirse refahın geri geleceği, huzurun sağlanacağı, fakat bunun için bütün Kırım halkı adına yeni bir hanın gönderilmesi gerektiği ifade edilmişti (TSMA, nr. E 2365; Benningsen v.dğr., s. 121-125). Sâhib Giray ile İslâm Giray'ın mücadelesi dört yıl kadar sürdü. Üç büyük çarpışmadan sonra İslâm Giray başarısızlığa uğrayarak kaçtı ve ardından Sâhib Giray'a adam yollayarak affını istedi. Ancak bir süre son-

ra Sâhib Giray'ın yeğeni olan ve Kırım asilzadeleri arasında cesaretiyle öne çıkan Nogay beylerinin atası Edigü Mirza'nın soyundan gelen Bâki Bey tarafından öldürüldü. Kendisini Mangıtlar'ın beyi olarak gören Bâki Bey, Sâhib Giray için de büyük bir tehdit haline geldi.

Bu olaylar sırasında Sâhib Giray, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Boğdan seferine çağrılınca (1538) bozkırdaki Nogay kabilelerinin saldırısına karşı Kırım'ı koruyabilmek için Orkapı'da hendek açtırmış ve Ferah Kerman Kalesi'ni yaptırmıştı. Fakat Kara Boğdan yolunda Özü nehrini geçerken küçük bir Nogay grubunun baskısına uğradı. Boğdan seferinden döndükten sonra Çerkez Beyi Kanusavuk'un üzerine bir sefer yaptı, muhtemelen 946 (1539-40) kışında oğlu Emin Giray'ı Ruslar'a karşı akına gönderdi. Bu kuvvetler dönüş yolunda Bâki Bey tarafından baskına uğradı ve yağmalandı. Buna çok kızan Sâhib Giray onu ortadan kaldırmak için bazı tedbirlere başvurdu. Bâki Bey'i Kırım'a çağırarak yapmayı tasarladığı büyük Moskova seferine iştirakini istedi. Ona Mangıtlar'ın liderliğini ve Kırım kabile askerlerinin kumandanlığını vaad etti. Bâki Bey etrafındakilerin ısrarıyla hana bağlılık gösterip yanına gittiye de muhtemel bir suikasta karşı hazırlıklı olduğundan Sâhib Giray onu ortadan kaldırma fırsatı bulamadı. 1541'deki Moskova seferi sırasında karışıklık güvensizlik içine su yüzüne çıktı. Oka suyu geçilirken meydana gelen huzursuzluk Rus kuvvetlerinin vakit kazanıp toparlanmasına yol açmıştı. Bunun üzerine Sâhib Giray geri dönmek zorunda kaldı ve Bâki Bey meselesini kökten çözümülemeye karar verdi. Bâki Bey'i âni bir baskınla yakalayıp Bahçesaray'da öldürttü (Aralık 1541). Böylece Sâhib Giray, Kırım üzerindeki kontrolünü tam anlamıyla sağlamış oldu.

Bundan sonra Çerkezistan, Kabartay ve Astarhan taraflarına akınlarda bulundu. 1542'deki Çerkez seferinde bol esir ve ganimetle dönmüş, muhtemelen 1544'te Kabartay'a bir baskın yapmış ve 1546'da Astarhan seferinde âni bir baskınla Astarhan Hanı Yağmurcu'yu şehir önlerinde bozguna uğratmıştı. Bunun hemen ardından Nogaylar hana karşı son bir direniş gösterdi. 1546 veya 1547'de Kırım tarihinde "Nogay kırgını" denilen olay sırasında Sâhib Giray topları ve tüfekçi birlikleriyle Nogaylar'ı tamamen dağıttı. Bu olaylardan sonra Remmâl Hoca'ya göre Sâhib Giray'ın Osmanlılar ile arası bozuldu. Özellikle Vezîriâzam Rüstern Paşa ile ilişkisi öteden

beri iyi değildi. Bazı kaynaklara göre Sâhib Giray'ın kendisine örnek aldığı Kanûnî Sultan Süleyman ile irtibat kurup Rüstem Paşa'yı dışlaması, gözden düşmesine yol açacak gelişmeleri beraberinde getirmişti (Abdülğaffar Kırımî, s. 110). Kendisine ve vezirlere daha önceki hanların yaptığı gibi kıymetli hediyeler yollamaması da aleyhinde yorumlanmış, hakkındaki dedikodular artmaya başlamıştı. Nitekim Remmâl Hoca, onun İran seferine yardımcı kuvvet göndermeyi reddetmesi üzerine vezirler tarafından suçlandığını dile getirir. Ona göre Sâhib Giray, Tatar askerinin silâhlarının yetersiz olduğunu, uzak seferlere tahammülü bulunmadığını, aslında Osmanlı askerinin ağır kuvvetlerden oluştuğunu, Safevîler'in ise tıpkı Tatar süvarisi gibi çabuk hareket ettiği için onlara karşı başarılı olmayacağını, bu bakımdan kendisine hazine beşer bin akçe tahsisi halinde le-vazımını göreceği 10.000 kişiyle orduya katılıp hızlı Osmanlı süvarileriyle birlikte Safevîler'i dağıtabileceğini bildirmişti. Eğer böyle bir strateji uygulanmazsa yapılacak seferin hazine israfından ve "kuru zahmetten" başka bir şeye yaramayacağı uyarısında bulunmuştu (*Târîh-i Sâhib Giray Hân*, s. 114). Bu cevap ondan hiç hoşlanmayan vezirler tarafından sefere katılma bahanesine yoruldu. Ayrıca onun Kırım'daki Osmanlı topraklarına göz koyduğu, eğer Nogaylar'la birleşirse çok daha büyük belâlara yol açacağı fikri hâkim oldu. Gerek bu hadise gerekse Kefe'deki Osmanlı idarecilerine karşı tavırları ve Kefe şehrinin hemen dışındaki toprakların idaresi yüzünden çıkan anlaşmazlıklar onun ihtirasına örnek olarak gösterildi. Gerçekten Kefe'ye ait tahrir defterinde, tasarufu konusunda ihtilâf bulunan bir köyün mülkiyeti dolayısıyla yapılan soruşturmayla Sâhib Giray'ın müdahale ettiği ve Osmanlı tahrir memurlarını engellediği konusunda kayıt mevcuttur (BA, TD, nr. 214, s. 19). Bütün bu olaylar onun Kanûnî Sultan Süleyman nezdindeki itibarını sarstı ve gözden çıkarılmasına yol açtı. Remmâl Hoca, hanın daima padişaha sadık kaldığını ve hiçbir vakit böyle bir niyetinin olmadığını ifade eder. Aslında Sâhib Giray bütün ağırlığını Kazan ve Astarhan meselesine vermişti. Ayrıca bu iki yer üzerinde Osmanlı ve Rus menfaatleri de çatışıyordu. Daha 1546'da Rus yanlısı Şah Ali, Safâ Giray'ı devirmiş, Sâhib Giray buna Astarhan'ı ele geçirip Kazan hanlığına tekrar Safâ Giray'ı getirmekle karşılık vermişti. 956 Saferinde (Mart 1549) Safâ Giray ölünce Kazan halkı ona başvurarak Safâ Giray'ın Kırım'da

bulunan oğlu Bukay'ın (Bölük Giray) Kazan'a gönderilmesini istedi. Buna karşılık Sâhib Giray'ın başka planları vardı, bu işteği göz ardı edip onu hapse attırdı ve İstanbul'da bulunan yeğeni Devlet Giray'ın Kazan Hanlığı'na gönderilmesi için padişahın ricada bulundu. Amacı kendisi için tehdit oluşturabilecek Devlet Giray'ı bir şekilde İstanbul'dan uzaklaştırmaktı. Ancak bu istek gözden çıkarılmış olan Sâhib Giray'ın bertarafı için fırsat telakki edildi. Devlet Giray görünüşte Kazan hanı tayin edilerek yola çıkarıldı ve Akkırman'a ulaştı. Bu sırada Çerkezler üzerine sefere çıkmış bulunan Sahip Giray herhangi bir duruma karşı tedbir almayı da ihmal etmemiş, Orkapı Geçidi'ne oğlu Kalgay Emin Giray ile Âdil Giray sultanı yollamıştı. Devlet Giray, Akkırman'dan hareket ederken Kırım Hanlığı'na getirildiğini ifşa etti ve yanında yeniçeriler olduğu halde gemiyle 27 Ramazan 958'de (28 Eylül 1551) Gözleve İskeleyi'ne çıktı. Buradan Bahçesaray'a giderek 2 Ekim'de hanlığını resmen ilân etti. Kırım ileri gelenleri ve beyler ona bağlılık bildirip Sâhib Giray ile oğullarının yanından ayrıldılar. Sâhib Giray'ın oğulları ve torunları ortadan kaldırıldı. Sâhib Giray ise kabile askerlerinin kendisini terkettiğini görünce bir gemiyle İstanbul'a gidip padişahın itimadını kazanmak istedi. Temrük Hisarı'na vardığında içeri alınmadı, oradan Taman'a gitti. Burada iken yanındaki yeniçeriler ve topçular da onu terketti. Devlet Giray'ın zindandan çıkardığı Safâ Giray'ın oğlu Bölük Giray yanında 400-500 atlı olduğu halde Taman'a gelip Sâhib Giray ile oğlu Gazi Giray'ı öldürdü. Cenazeleri Kırım'a yollandı ve Salacık'a nakledilerek Hacı Giray Türbesi'ne defnedildi. Remmâl Hoca, Sâhib Giray'ın on yedi yerinde kılıç yarası gördüğünü yazar.

Sâhib Giray, Kırım hanları içinde ayrı bir yere sahiptir. Onun Kırım Hanlığı'nı güçlü hale getirmeye çalıştığı ve Osmanlı modeline göre hanlığı merkezileştirme siyaseti izlediği anlaşılmaktadır. Yanındaki topçu ve tüfekçi birlikleri geleneksel Kırım askerî gücünün değişimini işaret ediyordu. Hatta tüfekçi toplaması tepkilere yol açmıştı. Kırım'daki güçlü kabile aristokrasisini tam anlamıyla kendi kontrol altına alma çabaları, yanında bulunan Remmâl Hoca tarafından da belirtilir. Vergi veren Kırım halkını beylere karşı koruduğu, adaletsizliğin önüne geçmeye çalıştığı, Kırım ulemâsını yanına çektiği, her cuma namazdan sonra divan toplayıp halkın şikâyetlerini dinlediği belirtilmektedir. Devlet idaresinde yaptığı yenilikleri destekle-

mek için güçlü bir hazine oluşturmakla da uğraşmıştı. Ticareti teşvik için kervan yollarının emniyetini sağlamaya büyük itina gösteriyordu. Ancak uyguladığı merkeziyetçi siyaset ve otoriter davranışları kabile beyleri tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Onun ölümünden sonra bunlar güçlerini yeniden tesis etmişlerdir. Kırım toprakları dışında yaşayan Nogaylar'ı Kırım'a çekerek iskanlarını sağlamak niyetinden de kaynaklarda bahsedilir. Ayrıca Sâhib Giray'ın ortadan kaldırılmasının Moskova'nın işine yaradığı ve Kazan'ın ilhakına yol açan gelişmeleri beraberinde getirdiği ileri sürülür. Hanlık dönemi ve faaliyetleri Remmâl Hoca tarafından kızının arzusu üzerine hâtırat şeklinde kaleme alınmıştır. Onun Kırım'da birçok hayratı olduğu belirtilmektedir. Ulaklı'da cami, bir medrese, Bahçesaray vadisinde Han Sarayı yanında büyük bir cami, dükkân ve divanhâneler yaptırdığı tesbit edilmektedir. Bahçesaray onun zamanında daha da gelişerek hanlığın ana merkezi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Remmâl Hoca, *Târîh-i Sâhib Giray Hân* (nşr. Özalp Gökbilgin), Ankara 1973; Seyyid Mehmed Rızâ, *es-Seb'u's-seyyâr fi ahbârî mülûkî't-Tatar* (nşr. Kâzım Bek), Kazan 1248/1832, s. 90-97; Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, İstanbul 1327, s. 37-46; Abdülğaffar Kırımî, *Ümdetü't-tevârih* (nşr. Necib Âsım), İstanbul 1343 (*TTEM* ilâvesi), s. 100-111; M. Bronevskiy, *Kırım* (trc. Kemal Ortaylı), Ankara 1970, s. 42; Özalp Gökbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasal Durumu*, Ankara 1973, tür.yer.; A. Benningsen v.dğr., *Le khanat de Crimée dans les archives du musée du palais de Topkapı*, Paris 1978, s. 121-128; V. E. Sreockovskiy, *Mehmed Geray Han ve Vasalları* (trc. Kemal Ortaylı), Ankara 1978, s. 34-48; Oktay Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul 1979, s. 29-31; Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Hımayesinde Yükselişi (1441-1569)*, Ankara 1989, s. 30-44; Abdullah Battal, "Sâhib Giray Han Yarlığı", *TM*, II (1928), s. 75-101; Halil İnalçık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sâhib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, XXXIV/135, İstanbul 1983, s. 51-73; B. Kellner-Heinkel, *Şâhib Giray*, *El²* (Ing.), VIII, 832-833.

FERİDUN EMECEN

SÂHİB-i TERTÎB

(صاحب الترتیب)

Üzerinde altı vakitten az kazâ namazı borcu olan kimse anlamında fıkıh terimi
(bk. KAZÂ).

SÂHİBEYN

(bk. İMÂMEYN).